

El concepte de naturalesa i d'estat de naturalesa en Rousseau

Josep Maria Quintana Cabanas*

Resum

Rousseau va fer de la naturalesa el concepte fonamental de les seves teories, però mai no la va definir. D'acord amb el concepte que en té la Il·lustració, la veu com la font de tot el que existeix, i té la naturalesa per conscient, bona, finalista i provident. Anomena «estat de naturalesa» l'estat natural de l'home, anterior a l'estat social. En estat de naturalesa tots els homes són lliures, iguals i solidaris. L'estat social, en establir la propietat privada i les institucions, introdueix la desigualtat (el despotisme i l'esclavitud). La civilització i la cultura, que són producte de la societat, són negatives i dolentes. Igualment és rebutjable la moral, que ve amb les lleis; l'home natural era amorà, i no se sotmetia a cap altra llei que a la de la necessitat física. Rousseau pensa que la societat és perversa. L'ideal humà és l'estat de naturalesa, i l'educació ha d'ajudar els homes a apropar-se a aquest ideal de vida.

Paraules clau

naturalesa, estat natural, societat, igualtat, moralitat, felicitat, educació

Recepció de l'original: 20 de maig de 2010

Acceptació de l'article: 17 de juliol de 2010

Introducció¹

Diu M. Delon que «la idea de natura, sent alhora central i problemàtica en el pensament de la Il·lustració, ho és encara més en l'obra de Rousseau. Constitueix el seu fonament sense poder ser definida d'una manera simple ni teoritzada d'una manera clara» (Delon, 1996, p. 645).

Succeeix, en efecte, que Rousseau al·ludeix constantment a la naturalesa i a l'estat de naturalesa, però sense preocupar-se d'indicar-nos què n'entén. El concepte de naturalesa que utilitza, doncs, és per nosaltres una mena d'incògnita, que ens interessa molt desxifrar si volem conèixer en el seu sentit autèntic el pensament de Rousseau.

L'objectiu del present estudi és apropar-nos a aquest concepte, quan puguem. Es tracta de fer explícit i clar el que en Rousseau era només implícit i fosc.

Distingirem el concepte de naturalesa en general i el concepte de naturalesa referit a l'home; és a dir, la idea de naturalesa humana, en el seu doble vessant de naturalesa individual i naturalesa social de l'home, i en ambdós casos es podrà referir (evolutivament) al concepte d'«estat natural» o d'«estat social» de l'home.

Rousseau és un autor que no es distingeix precisament per la lògica del seu pensament; Unamuno diria que té més «cardíaca» que lògica; és a dir, que les seves idees

(*) Catedràtic emèrit de Sociologia de l'Educació i Pedagogia Social a la Universitat Nacional d'Educació a Distància. Ha treballat i publicat en el camp de la teoria de l'educació, la filosofia de l'educació, la pedagogia moral, la pedagogia estètica, la pedagogia axiològica i la pedagogia cosmovisional. Adreça electrònica: jmquintanac@gmail.com

(1) Original en llengua espanyola. Hem traduït les cites al català. Les referències ho són de les versions emprades per l'autor, que trobareu localitzades a l'apartat final [Nota de la Redacció].

brollen d'unes intuïcions emotives no sempre racionals. Són belles —per això exerceixen un atractiu—, però de vegades poc exactes i objectives. Però no és el nostre propòsit criticar-les aquí sinó, més aviat, fer-ne una exposició que ens ajudi a aclarir-nos què volen expressar.

La idea de naturalesa com a realitat bàsica

Per naturalesa entenem tots el substrat fonamental del que existeix. D'acord amb això, per Rousseau, natural és el que és original, originari, el que és primitiu del món; però primitiu també actual, vist com el perenne lloc de fonts de l'ésser i dels éssers.

Per als estoics, la naturalesa era raó, *logos*; per això era també *norma*, i constituïa el fonament de la *lei natural* (de la qual deriva la *lei moral*). Això implica que en la naturalesa hi ha un *finalisme*, és a dir, la prossecució d'una finalitat intel·ligent, bona, perfectiva. Aquest finalisme Rousseau, el constata (i com ell ho fan molts) en l'organització dels éssers vius (Rousseau, 1980, p. 205). A l'*Emili*, Rousseau ens diu que la naturalesa és un «hàbit», en el sentit que és la *tendència* espontània que es manifesta en els éssers, a partir de la seva realitat. «Aquestes disposicions són el que anomeno en nosaltres la natura»; les nostres «disposicions primitives a allò que tot hauria de remetre» (Rousseau, 1990, p. 37 i següents).

Per Rousseau, la naturalesa no solament és sàvia i bona, sinó que —pel mateix fet— és conscient. Per això és font no solament de l'ésser material, sinó també de l'ésser moral. I la naturalesa és així mateix provident; així, ho fa tot bé. Rousseau professa un optimisme còsmic en forma d'un optimisme providencial, segons va manifestar en una gran carta del 18 d'agost del 1756 en què contestava a un poema de Voltaire sobre el terratrèmol de Lisboa. En aquest mateix sentit, s'expressa dient «Tot concorre al bé comú en el sistema universal. Tot home té assignat el seu lloc en el millor ordre de les coses» (Rousseau, 1988, p. 549). A la mateixa obra (*Júlia o la nova Eloïsa*), Rousseau diu, per boca de M. de Wolmar, que en l'ordre humà la naturalesa només engendra productes bons, de manera que les diferències personals es deuen a altres causes no imputables a la naturalesa; i així, «no hi ha errors en la naturalesa»; «tots els caràcters humans són bons i sans en si mateixos, i no hi hagués hagut home malvat que no hagués tingut grans virtuts si les seves inclinacions s'haguessin dirigit millor» (ibíd.).

La naturalesa es manifesta en l'home, en els seus sentiments, segons Rousseau. Per això indica que la consciència humana ha de seguir sempre la veu del cor. Se sap que Rousseau preludeja el romanticisme, que encara havia d'arribar.

L'estat de naturalesa com a estat natural de l'home

Exposarem l'antropologia de Rousseau. Aquest autor és, en el fons, un humanista, ja que li preocupa l'ésser de l'home, l'evolució que ha experimentat, el seu sentit axiològic, i ja que —segons la seva opinió— aquesta evolució ha estat negativa, Rousseau indica els mitjans per restaurar l'ésser de l'home, per tornar-lo, quan es pugui, a la seva puresa original.

L'antropologia de Rousseau és molt sorprenent i estranya. Però no podem culpar-lo per això, ja que, segons diu en el seu «Segon discurs», «el més útil i el menys avan-

cat de tots els coneixements humans em sembla que és el coneixement de l'home» (Rousseau, 1987, p. 109); però declara alhora que aquest coneixement és molt important per nosaltres, ja que conté la clau de l'explicació del comportament humà i de la seva orientació cap a l'actitud que ha de ser-li pròpia.

La intuïció antropològica característica de Rousseau consisteix a distingir, en l'home i en el seu comportament, dos elements diferents; el que hi ha d'original —és a dir, de natural— i el que hi ha d'artificial. Confessa que aquesta és una empresa difícil, ja que si bé ens resulta fàcil imaginar el que en l'actual naturalesa de l'home és artificial, ens és molt difícil conèixer el que hi ha d'original, és a dir, l'home en estat de naturalesa, ja que es tracta d'«un estat que ja no existeix, que potser no ha existit, que probablement no hi haurà mai i del qual, però, cal tenir nocions ben ajustades per tal de jutjar amb exactitud del nostre estat present» (Rousseau, 1987, p. 111).

Com veiem, Rousseau considera l'estat de naturalesa humana original, més que com un moment històric de la realitat evolutiva humana, com un pressupòsit antropològic necessari per comprendre l'ésser de l'home, el que és i el que —jutjant per les dades que observem— devia ser. I aquí hi hauria la clau de la veritable comprensió de la naturalesa humana.

Serà bo acarar la teoria antropològica rousseauniana amb unes altres tres que també pretenen oferir l'explicació verdadera.

- Per Hobbes, no hi ha estat de naturalesa bona, ni original, ni actual. Després del pacte social, l'home continua sent un llop.
- Per la Bíblia, hi va haver un estat de naturalesa bona *actual*, però es va perdre, i ara constitueix una nostàlgia.
- Per Rousseau, l'estat de naturalesa bona és un principi antropològic real *absolut*, encara que només potencial, ja que es troba desaprofitat per unes males relacions socials. Cal actualitzar-lo amb l'ajuda d'una bona política, d'una bona educació i d'una bona família.
- Per l'humanisme, l'estat de naturalesa bona és un principi antropològic real *relatiu*, que representa el millor que hi ha en la naturalesa humana, perquè es troba juntament amb uns principis negatius; és un principi antropològic ideal, que constitueix un objectiu possible i desitjable que s'ha de conquerir amb l'esforç personal i social, perquè la naturalesa humana aconsegueixi la seva millor expressió i realització.

Per Hobbes, l'home té una naturalesa dolenta; per la Bíblia, va tenir una naturalesa bona però la va perdre, encara que li queden possibilitats d'apropar-s'hi; per Rousseau, la naturalesa humana és bona, però la societat la corromp; per l'humanisme, la naturalesa humana és bona i dolenta alhora, i cal educar-la perquè només sigui bona.

Per entendre millor el pensament de Rousseau, recordem els tres moments evolutius que ell distingeix en l'evolució antropològica humana:

- a) En l'estat *de naturalesa*, l'ésser humà viu totalment sol, sense que l'acoblament d'un home i una dona doni lloc a la formació d'una parella estable.

- b) En l'estat *salvatge*, els homes s'han reunit i han aconseguit un cert equilibri estable.
- c) En l'edat de les cabanyes, es desenvolupa ja un cert tipus de sociabilitat.

En alguns llocs del món —diu Rousseau—, podem observar encara l'estat *salvatge*, però no l'estat de naturalesa. I afegeix que «l'exemple dels salvatges sembla confirmar que el gènere humà estava fet per romandre sempre aquí, que aquest estat és la veritable joventut del món i que tots els progressos ulteriors, que en aparença han estat altres tants passos cap a la perfecció de l'individu, ho van ser en efecte cap a la decrepitud de l'espècie».

Ja se sap que el tòpic de l'home com «el bon *salvatge*» constitueix el símbol del naturalisme antropològic de Rousseau. Això li va semblar idíl·lic, però als humanistes se'ls va posar malament, i així, per exemple, Voltaire, en una carta a Rousseau (citada per Rousseau, 1987, p. 240), li diu irònicament que «no s'ha emprat mai tant de talent en intentar tornar-nos bèsties. Entren ganes de caminar a quatre potes quan es lleix la vostra obra».

L'home en l'estat de naturalesa

En quina mesura és hipotètic l'estat humà de naturalesa s'intueix, sobretot, en la manera com Rousseau caracteritza l'home en aquest estat. D'una manera general, diu que en aquest estat els homes eren lliures (*liberté*), iguals (*égalité*) i bons (*fraternité*).

La llibertat era, en ells, una conseqüència de la seva igualtat, per la qual no hi havia ni superior ni inferior, tenint en compte que Rousseau entén per llibertat no tant fer el que un vol com no fer allò que no vol, és a dir, el que un altre li imposa (Rousseau, 1986, p. 117 i següents).

A l'*Emili* es diu el següent:

En l'estat de naturalesa hi ha una igualtat de fet real i indestructible, perquè és impossible en aquest estat que l'única diferència d'home a home sigui prou gran per tornar l'un dependent de l'altre. [Però] la força pública agregada al més fort per oprimir el feble trenca l'espècie d'equilibri que la naturalesa havia posat en ells. D'aquesta primera contradicció deriven totes les que s'observen en l'ordre civil entre l'aparença i la realitat [és a dir, entre l'Estat de naturalesa i l'Estat social] (Rousseau, 1990, p. 316)

Els homes no són per naturalesa ni reis, ni grans, ni cortesans, ni rics. Tots han nascut nus i pobres, tots sotmesos a les misèries de la vida, als mals, a les necessitats, als dolors de tota mena; finalment, tots està estan condemnats a la mort. Vet aquí el que és realment l'home; vet aquí això del que cap mortal exempt. Comenceu, doncs, per estudiar la naturalesa humana, el més inseparable d'ella, el que millor constitueix la humanitat. (Rousseau, 1990, p. 296)

Aquesta igualtat de tots els homes fa que la seva vocació comuna sigui «l'estat de l'home» (Rousseau, 1990, p. 40 i següents); és a dir, viure com a tal sense pretendre imposar-se a d'altres ni usar-los o abusar-ne. Per aquest motiu l'home natural és, a més, bo. Per això Rousseau afirma que a l'home, amb tot el seu esforç moral, no li és possible sortir de la vida sent millor de com hi va entrar (Rousseau, 1986, p. 74). Amb tot el que s'ha dit, doncs, Rousseau entén que la llibertat, la igualtat i la fraternitat (o solidaritat) són valors naturals.

L'oposició entre l'estat de naturalesa i l'estat social

En el principi va ser l'estat de naturalesa, però de seguida ja no ho va ser. Simplement, perquè en aquest estat la vida humana era pràcticament impossible.

En efecte, per sobreviure, l'home ha d'actuar; i quan per fer-ho institueix la propietat privada, du a terme aquesta actuació d'una manera negativa, i amb això efectua una negació progressiva de la naturalesa. La naturalesa representava per a l'home una providència, una figura maternal que substitueix la relació conflictual entre l'home i el seu entorn; però quan la societat va instituir la propietat privada, es va dur a terme una cosa que va contra la naturalesa.

Al començament, en sortir de la naturalesa, tots els éssers humans tenen la forma primitiva i comuna, és a dir, tots són iguals; després, per influx (negatiu) de la societat, es van diferenciant, ja que les institucions socials i l'educació desenvolupen en cada individu unes formes pròpies (que són dolentes).

La gènesi de la desigualtat entre els homes segueix aquestes fases (Rousseau, 1987, p.194):

- a) l'establiment de la llei i del dret de propietat,
- b) l'establiment de la magistratura (poders),
- c) el canvi del poder legítim en poder arbitrari.

Les conseqüències d'aquestes fases són les següents:

- a) l'aparició de rics i de pobres,
- b) l'aparició de poderosos i de febles,
- c) l'aparició de l'amo i de l'esclau.

Les diferències morals o polítiques existents entre els homes (diferències de poder, de privilegis, etc.) depenen d'una espècie de convenció entre ells i estan autoritzades pel consentiment dels homes.

Per Rousseau, ja que la naturalesa és bona i és norma, tota alteració que els homes hi introdueixin té un sentit negatiu. Per això, en el prefaci del seu «Segon discurs» compara l'home social amb l'estàtua de Glauc, desfigurada i desnaturalitzada pel temps, el mar i les tempestes. El que separa l'home social del seu avantpassat, l'home natural, és la pèrdua de la «innocència natural». L'home natural representa una situació d'equilibri, i l'home social l'ha trencada.

Rousseau afirma «que el gènere humà estava fet per romandre sempre aquí, que aquest estat és la veritable joventut del món i que tots els progressos ulteriors, que en aparença han estat altres tants passos cap a la perfecció de l'individu, ho van ser en efecte cap a la decrepitud de la espècie». En canvi, «l'home civil neix, viu i mor en l'esclavitud: quan neix se li cus un bolquer, a la seva mort se li clava en un taüt; mentre conserva el rostre humà està encadenat per les nostres institucions» (Rousseau, 1987, p. 171).

L'antinòmia existent entre l'home natural i l'home social és recurrent en Rousseau, el qual, al començament de l'*Emili*, s'expressa d'aquesta manera:

Què fer quan en lloc d'educar a un home per a ell mateix [naturalesa] se li vol educar per als altres [societat]? Llavors l'acord és impossible. Forçat a combatre la naturalesa o les instruccions socials, cal optar entre fer un home o un ciutadà, perquè no es pot fer un i altre alhora.

[...] L'home natural és tot per a si; ell és la unitat numèrica, el sencer absolut, que només té relació amb si mateix o amb el seu semblant. L'home civil no és més que una unitat fraccionària que depèn del denominador, i el valor està relacionat amb el sencer, que és el cos social. Les bones institucions socials són les que millor saben desnaturalitzar l'home, llevar-li la seva existència absoluta per donar-li'n una de relativa, i transportar el jo a la unitat comuna, de manera que cada particular ja no se'n cregui un, sinó part de la unitat, i no sigui sensible més que en el tot. (Rousseau, 1990, p.37)

L'home és bo, la societat és dolenta, la civilització és negativa

Per Rousseau, com que la naturalesa és bona, tot el que l'altera i modifica és *ipso facto* dolent i pervers. La modificació de l'estat natural humà és l'estat social, l'estat civil humà. Rousseau anomena *estat de naturalesa* l'estat de llibertat (originària); pensa que la llibertat és bona (per això la naturalesa és bona) i es dona juntament amb la igualtat. Quan la llibertat de l'home es veu limitada i impedida per la constricció social, es trenca la llibertat i, a la vegada, es trenca la bondat humana i es fa miques la igualtat. La naturalesa ha posat la igualtat entre els homes, i els homes han instituït la desigualtat (Rousseau, 1987, p. 96). La humanitat s'ha deteriorat.

Per això Rousseau vol que l'Emili «sàpiga que l'home és naturalment bo, que el senti, que jutgi del seu proïsme per si mateix; però que vegi com la societat deprava i perverteix als homes, que trobi en els seus prejudicis la font de tots els vicis; que es vegi induït a estimar a cada individu, però que menyspreï la multitud» (Rousseau, 1990, p. 317).

La instauració de la vida social ha tingut, segons Rousseau, diverses conseqüències, totes negatives. La primera és una pèrdua de felicitat. El bon salvatge, com que vivia d'una manera despreocupada i independent, era feliç; i ara mateix, «els caribenys són el doble de feliços que nosaltres» (Rousseau, 1990, p. 42).

Una conseqüència de la pèrdua de la igualtat humana és que, ara, uns homes són dèspotes respecte a d'altres, i aquests últims són esclaus dels primers, dues maneres de ser humans igualment injustes, lamentables i inconvenients.

Atesa la societat humana amb una mirada tranquil·la i desinteressada, no sembla mostrar una altra cosa de manera immediata que la violència dels homes poderosos i l'opressió dels febles; l'esperit es regira contra la duresa dels uns o és conduït a deplorar la ceguesa dels altres. (Rousseau, 1987, p. 116)

Reaccionant contra aquest defecte de la societat, Rousseau vol que l'educació no formi en l'infant l'actitud humana ni de manar ni d'obeir; per això s'ha d'evitar que sempre imposi la seva voluntat i els seus capricis, i també l'exigència d'obediència als seus pretesos superiors. Per al nostre autor, «el caprici dels nens mai és obra de la natura sinó d'una mala disciplina. És que han obeït o manat, i he dit cent vegades que no calia ni una cosa ni l'altra. Per tant, el vostre alumne no tindrà més capritxos que els que vós li hagueu donat» (Rousseau, 1990, p. 153). En estat de naturalesa, és a dir, d'igualtat, el nen i l'home no serien capritxosos ni exigents.

Per Rousseau, «el que hi ha de més cruel és que tots els progressos de l'espècie humana allunyen l'home sense parar del seu estat primitiu; així, com més nous co-

neixements acumulem, més ens separem dels mitjans per adquirir el més important de tots» (Rousseau, 1987, p. 110). És a dir, *la cultura és negativa*. Aquesta és una altra conseqüència de la vida social; mentre l'humanisme veu en les ciències i en les arts una font de progrés humà i un excels bé humà, Rousseau, al contrari, les veu com un retrocés i un mal:

Mentre el govern i les lleis persegueixen la seguretat i el benestar dels homes reunits, les ciències, les lletres i les arts, menys despòtiques i potser més poderoses, estenen garlandes de flors sobre les cadenes de ferro amb què els homes estan carregats, ofeguen en ells el sentiment d'aquesta llibertat originària per a la que semblaven haver nascut, els fan estimar la seva esclavitud i formen el que s'anomena pobles civilitzats. (Rousseau, 1987, p. 7)

En una paraula, la civilització humana és tota negativa. Vegem com Rousseau ho comenta en aquest expressiu text:

No es pot reflexionar sobre els costums sense que s'arribi a recordar la imatge de la simplicitat dels primers temps. És una bella ribera, adornada únicament per les mans de la natura cap a la qual es tornen incessantment els ulls i de la qual se sent un allunyar-se a disgust. Quan els homes innocents i virtuoses agradaven de tenir als déus com a testimonis de les seves accions, habitaven junts sota les mateixes cabanes, però ben aviat, convertits en malvats, es van desfer d'aquests incòmodes espectadors i els recloueren en temples magnífics [...].

Al mateix temps que les comoditats de la vida es multipliquen, que les arts es perfeccionen i el luxe s'estén, el veritable coratge s'enerva, les virtuts militars s'esvaeixen; tot això continua sent obra de les ciències i de totes aquestes arts que s'exerceixen a l'ombra d'un gabinet. (Rousseau, 1987, p. 26)

L'home natural era amoral. La llei natural és la de la necessitat

El pensament postmodern actual, com que nega el concepte de naturalesa humana, rebutja també el concepte de llei natural. No passa així en Rousseau, el qual, a propòsit de la llei natural, s'esplaia d'aquesta manera:

Les lleis eternes de la naturalesa i de l'ordre existeixen. Exerceixen el paper de llei positiva per al savi, estan escrites en el fons del seu cor per la consciència i per la raó, és a elles a les quals cal sotmetre's per ser lliure, i no hi ha més esclau que el que fa el mal, perquè ho fa sempre a desgrat d'ell. La llibertat no està en cap forma de govern, està en el cor de l'home lliure, ell la porta amb si a tot arreu. L'home vil porta a tot arreu la servitud. (Rousseau, 1990, p. 646)

Segons Rousseau, els juriconsults romans entenen per llei natural «més aviat la llei que la natura s'imposa a si mateixa que la que ella prescriu». I després ens sorpren amb aquesta magnífica definició: la llei natural és «l'expressió de les relacions generals establertes per la natura entre tots els éssers animats per a la seva comuna conservació».

La llei natural, com és lògic, porta l'home —el coacciona— a identificar-se amb el que és i vol la naturalesa. Per a un naturalista com Rousseau, això és justament el que és adequat i desitjable: «l'essencial és ser el que ens va fer la natura; sempre som massa el que els homes volen que siguem» (Rousseau, 1990, p. 524). Aquest autor distingeix rotundament entre llei natural i llei social. La llei natural imposa amb *necessitat* les exigències de la naturalesa, tal com aquesta és; la llei social (llei civil, llei jurídica, llei moral) expressa una sèrie de *deures* i *obligacions* apropiats per mantenir l'ordre social creat pels homes. Com ja suposem, Rousseau admet únicament aquesta llei de la naturalesa que coacciona mecànicament els individus, i rebutja la llei moral, amb tota la seva llista de deures i prescripcions humans.

I, com és lògic, aquest criteri l'aplica d'una manera taxativa en el terreny educatiu, per això dona normes d'educació tan sorprenents com aquestes:

Que el nen des de ben aviat senti sobre el seu cap altiu el jou que la natura imposa a l'home, el pesat jou de la necessitat sota el qual cal que tot ésser acabi doblegat. Que vegi aquesta necessitat en les coses, mai en el caprici dels homes; que el fre que el retengui sigui la força i no l'autoritat.

El vostre fill no ha d'obtenir res perquè ho demani, sinó perquè ho necessiti, ni fer res per obediència sinó només per necessitat, així, les paraules obeir i manar quedaran proscrites del seu diccionari, i més encara les de deure i d'obligació, però les de força, necessitat, impotència i coacció hi han d'ocupar un lloc important. (Rousseau, 1990, p. 107, 109 i següents)

Per Rousseau, en l'estat de naturalesa, l'home, si seguís les seves inclinacions, ja seria bo, sense tenir necessitat de lluitar contra cap passió ni obstacle al bé. I atenció a això: seria bo, però no virtuós. La virtut és la lluita moral pel bé, i té lloc quan l'home s'esforça a dominar les seves passions per arribar a ser bo. Segons Rousseau, l'estat civil, o estat social, és el que obliga així l'home a lluitar contra les passions. Sorgeix llavors la moral, i també el mèrit.

L'home natural és amoral; no és virtuós ni, per tant, té mèrit moral. Però no els necessita, diu Rousseau en el seu «Segon discurs»:

Els homes en l'estat de naturalesa, en no existir entre ells cap mena de relació moral ni de deures comuns, no van poder ser ni bons ni dolents, no van tenir ni vicis ni virtuts. (Rousseau, 1987, p. 146)

La moral és part de la cultura humana, és un producte social i, per tant, Rousseau la condemna i la rebutja: afirma que l'home en estat de naturalesa, és a dir, abans que hi hagués lleis, «era l'únic jutge i venjador de les ofenses que havia rebut», segons una bondat connatural al pur estat de naturalesa (Rousseau, 1987, p. 170). Però, amb la societat naixent, les ocasions d'ofendre's es van tornar més freqüents, de manera que va haver de frenar-les amb lleis i amb la introducció de la moralitat. Rousseau pensa que «la virtut no pertany sinó a un ésser feble per la seva naturalesa i fort per la seva voluntat; només en això consisteix el mèrit d'un home just, i encara que anomenem bo a Déu no en diem virtuós, perquè no necessita esforç per fer el bé» (Rousseau, 1990, p. 604). En això últim, Rousseau té raó. Pot discutir-se, en canvi, la seva idea que el camí de la naturalesa és el camí de la felicitat (Rousseau, 1990, p. 602). Però ell ho té molt clar: l'estat natural queda abolit quan l'home entra en societat i, amb això, comencen tota mena de mals, mentre que en la naturalesa no hi hauria res que els justificués. La felicitat és possible: n'hi ha prou d'atenir-se a la naturalesa, ja que tots els mals vénen dels homes. I com que vivim entre homes, Rousseau emet aquest testimoni seu: «He vist pocs homes feliços, potser cap» (Rousseau, 1986, p. 140).

Rousseau distingeix dues classes de dependència: de les coses i dels homes. La dependència de les coses és amoral, i no perjudica la llibertat; la dependència dels homes engendra tots els vicis, i per ella es depraven l'amo i l'esclau.

El pensament antropològic de Rousseau

En una cosa coincidim amb Rousseau, que a l'home se'l coneix per les seves accions, observades també a través de la història: «per conèixer els homes cal veure'ls actuar. En societat se'ls sent parlar; mostren les seves paraules i oculten les seves accions, però en la història aquestes queden al descobert, i se'ls jutja pels fets» (Rousseau, 1990, p. 318).

En el pensament rousseauià són freqüents i flagrants les contradiccions. Una és que, apartant-se d'aquesta regla anterior, Rousseau defineix l'home en pura teoria, i

llavors formula aquest naturalisme antropològic que hem estat exposant, i que és un optimisme antropològic. En canvi, quan observa l'home en la seva vida real (la vida social, la història), cau en un llòbrec pessimisme antropològic.

De tota manera, aquesta contradicció s'entén. Hi ha per Rousseau, en efecte, no un, sinó dos estats humans: l'estat de naturalesa i l'estat social. L'estat de naturalesa expressa l'estat humà autèntic i, en aquest estat, l'home és bo. El que passa és que aquest estat no existeix *de facto*, ja que el que en realitat existeix és l'estat social i, en aquest estat, l'home és dolent (com no podia ser d'altra manera en una teoria naturalista).

I Rousseau, posat a descriure l'home de la societat humana, ho fa amb les tintes més negres. Ens diu que per saber el judici que cada un de nosaltres ha de fer sobre el seu propi destí, cal començar per conèixer el cor humà, sense fixar-nos només en el vernís de l'home, «ja que la màscara no és l'home»; de manera que, als joves, «quan els pinteu els homes, pinteu-los tal com són, no perquè els odii, sinó perquè els compadeixin i no vulguin assemblar-s'hi. És, al meu entendre, el sentiment millor entès que l'home pot tenir sobre la seva espècie» (Rousseau, 1990, p. 317).

I en el cor humà, Rousseau descobreix el pitjor: veu que les passions «sempre han cegat els homes» (Rousseau, 1990, p. 327) i que «els homes són perversos; encara ho serien més si haguessin tingut la desgràcia de néixer savis» (Rousseau, 1987, p. 19). I està molt d'acord amb la idea que li expressava Voltaire en una carta: «El que va fer i el que farà sempre d'aquest món una vall de llàgrimes és la insaciable avidesa i l'irremissible orgull dels homes» (Rousseau, 1987, p. 242); cosa gens estranya, ja que «l'home és la més vil de les mercaderies» (Rousseau, 1990, p. 335).

Rousseau, després d'haver observat que l'univers és una meravella, afegeix:

Però, quan per conèixer després el meu lloc individual en la meua espècie, considero els seus diversos rangs i els homes que els ocupen, en què em converteixo? Quin espectacle! On és l'ordre que jo havia observat? ¡El quadre de la natura no m'ofereix més que harmonia i proporcions, el del gènere humà no m'ofereix sinó confusió i desordre! ¡Entre els elements regna el concert, i els homes són al caos! Els animals són feliços, només el seu rei és miserable! Oh, saviesa, on són les teves lleis? Oh, Providència, així és com regiu el món? Oh, Ésser benefactor, què se n'ha fet del teu poder? Veig el mal sobre la terra. (Rousseau, 1990, p. 376)

Sembla que a Rousseau el va ajudar a formar-se aquesta idea pessimista dels homes la seva pròpia experiència personal en el comerç amb ells, en què va aprendre a conèixer-los. En *Els somieigs del passejant solitari* afirma

Mentre van ser els homes els meus germans, em formava projectes de felicitat terrestre; sent aquests projectes relatius sempre al tot, no podia ser feliç més que amb la felicitat pública, i la idea d'una ventura particular mai no ha commogut el meu cor més que quan he vist els meus germans buscar la seva només en la meua misèria. Llavors, per no odiar ha estat necessari foragitar-los; tot refugiant-me llavors a la mare comuna, he procurat en els seus braços sostreure'm als embats dels seus fills, m'he tornat solitari, com ells diuen, insociable i misantrop, perquè la més esquerra solitud em sembla preferible a la societat dels malvats que només es nodreix de traïcions i d'odi. (Rousseau, 1986, p. 120).

Ja hem dit que, històricament, l'estat de naturalesa mai no va existir, sinó que ja al començament hi va haver societat. Però quina societat humana!

Fent els més forts i els més febles, de les seves forces o de les seves necessitats, una mena de dret al bè de l'altre, equivalent, segons ells, al de propietat, la igualtat trencada va ser seguida del més vergonyós desordre. Va ser així com les usurpacions dels rics, els bandidatges dels pobres, les passions desenfrenades de tots, ofegant la pietat natural i la veu encara feble de la justícia, van tornar als homes avars, ambiciosos i dolents. Va sorgir entre el dret del més fort i el dret del primer ocupant un conflicte perpetu que no es va acabar més que per mitjà de combats i d'assassinats. La societat naixent va dei-

jar espai al més horrible estat de guerra; el gènere humà, envilit i desolat, sense poder tornar sobre els seus passos ni renunciar a les desgraciades adquisicions que havia fet, i no treballant més que per a la seva vergonya per l'abús de les facultats que són el seu honor, es va posar ell mateix en vigílies de la seva ruïna. (Rousseau, 1987, p. 178)

El remei per a la humanitat: l'educació

Rousseau entén que l'existència de la societat és un fet irreversible. En realitat, mai no va existir cap altra cosa. L'estat de naturalesa és un mer ideal. Però, com a tal, —continua pensant— serveix per orientar l'existència humana, i a això hem d'atenir-nos. De manera que la consigna rousseauiana «Retournons à la nature!» significa una mera orientació dels valors, de les actituds i dels comportaments humans. El que és la naturalesa ha de ser el gran paradigma humà:

Observeu la natura i seguiu la ruta que us marca [...] Vet aquí la regla de la natura. Per què la contrariieu? No veieu que, si penseu a corregir-la, destruiu la seva obra i impediú l'efecte de les seves atencions? (Rousseau, 1990, p. 49)

En tot això, el pensament de Rousseau és molt clar:

En pretendre formar l'home de la naturalesa, no es tracta per això de fer-lo un salvatge i relegar-lo al fons dels boscos, sinó que, tancat en el remolí social, només cal que no deixem que l'arrossequin ni les passions ni les opinions dels homes; només cal que hi vegi pels seus ulls, que senti pel seu cor, que cap autoritat el governi, excepte la de la seva pròpia raó. (Rousseau, 1990, p. 343)

És a dir, es tracta, dins de la mateixa vida social, de buscar un mitjà, una organització, que respecti la naturalesa humana, la potencii i ensenyi els homes a adequar-s'hi. I aquest mitjà és l'educació. Per Rousseau, l'home ben educat «no és l'home de l'home, és l'home de la natura» (Rousseau, 1990, p. 341).

Rousseau diu que el que més distingeix l'home de l'animal és la seva capacitat de perfeccionar-se (Rousseau, 1987, p. 132). És possible, doncs, apropar l'home a l'ideal naturalista mitjançant l'educació. És possible, però a més és necessari. A la primera pàgina de *l'Emili* Rousseau escriu:

En l'estat en què, d'ara endavant, es trobaran les coses, un home abandonat a si mateix des del seu naixement entre els altres, seria el més desfigurat de tots. Els prejudicis, l'autoritat, la necessitat, l'exemple, totes les institucions socials en què ens trobem submergits, ofegarien en ell la natura, i no hi posarien res en el seu lloc [...] A les plantes se les forma mitjançant el cultiu, i als homes mitjançant l'educació [...] Naixem febles, necessitem forces, naixem desproveïts de tot, necessitem assistència; naixem estúpids, necessitem judici. Tot el que no tenim en el nostre naixement i que necessitem de grans, ens és donat per l'educació. (Rousseau, 1990, p. 33 i següents)

I continua explicant que l'educació ens ve de la naturalesa, o dels homes, o de les coses. El desenvolupament intern de les nostres facultats i dels nostres òrgans és l'educació de la naturalesa; l'ús que ens ensenya a fer d'aquest desenvolupament és l'educació dels homes; i l'adquisició de la nostra pròpia experiència sobre els objectes que ens afecten és l'educació de les coses. « Així doncs, cadascun de nosaltres és format per tres classes de mestres».

Rousseau pensa que les lleis fan l'home lliure, perquè l'ensenyen a regnar sobre si mateix (Rousseau, 1990, p. 647). «Les lleis, en general menys fortes que les passions, contenen als homes, però no els canvien» (Rousseau, 1987, p. 195). El que pot i ha de canviar-los és l'educació, i especialment l'educació moral. En el seu «Primer discurs» critica l'absència d'aquesta educació moral:

Veig per tot arreu immensos centres en què s'educa amb grans costos a la joventut per ensenyar-los totes les coses, excepte els seus deures. Els vostres fills ignoraran la seva pròpia llengua, però en parla-

ran d'altres que no s'usen enlloc; sabran compondre versos que amb prou feines comprenen; sense saber distingir l'error de la veritat, posseiran l'art de donar-los a conèixer als altres per arguments subtils, però els vocables com magnanimitat, equitat, temprança, humanitat, coratge, no sabran el que són; el dolç nom de pàtria no arribarà mai a les orelles i, si senten parlar de Déu, serà menys per tèmer que per a tenir-li llàstima. (Rousseau, 1987, p.29)

Aquí Rousseau és realista i parla com un pedagog tradicional. Però no ens enganyem: per ell, el veritable ideal es troba en la submissió no a les lleis morals i socials, sinó a la necessitat de les rígides lleis de la naturalesa:

Hauria volgut viure i morir lliure, és a dir, sotmès de tal manera a les lleis que ni jo ni ningú hagués pogut sacsejar-ne el seu honorable jou, aquest jou saludable i dolç que els caps més superbs porten tant més dòcilment com que no van ser fets per suportar cap altre. (Rousseau, 1987, p.92)

Referències

- Delon, M. (1996) «Nature, état de nature», a Trousson, R. i Eigeldinger, F.S. *Dictionnaire de Jean-Jacques Rousseau*. París, Honoré Champion, p. 645-647.
- Rousseau, J.J. (1980) *Les confessions*. París, Garnier.
- (1983) *El contrato social*. Madrid, Sarpe.
- (1986) *Las ensoñaciones del paseante solitario*. Madrid, Cátedra.
- (1987) *Discurso sobre el origen y los fundamentos de la desigualdad entre los hombres y otros escritos*. Madrid, Tecnos.
- (1988) *Joulie ou la Nouvelle Éloïse*. París, Garnier.
- (1990) *Emilio, o De la educación*. Madrid, Alianza Editorial.

El concepto de naturaleza y de estado de naturaleza en Rousseau

Resumen: Rousseau hizo de la naturaleza el concepto fundamental de sus teorías, pero nunca la definió. De acuerdo con el concepto que tiene la Ilustración, la concibe como la fuente de todo lo que existe, y tiene la naturaleza por consciente, buena, finalista y providente. Llama «estado de naturaleza» el estado natural del hombre, anterior al estado social. En estado de naturaleza todos los hombres son libres, iguales y solidarios. El estado social, al establecer la propiedad privada y las instituciones, introduce la desigualdad (el despotismo y la esclavitud). La civilización y la cultura, que son producto de la sociedad, son negativas y malas. Igualmente es rechazable la moral, que viene con las leyes, el hombre natural era amoral, y no se sometía a ninguna otra ley que la de la necesidad física. Rousseau piensa que la sociedad es perversa. El ideal humano es el estado de naturaleza, y la educación debe ayudar a los hombres a acercarse a este ideal de vida.

Palabras clave: naturaleza, estado natural, sociedad, igualdad, moralidad, felicidad, educación

Le concept de nature et d'état de nature chez Rousseau

Résumé : Rousseau a fait de la nature le concept fondamental de ses théories mais il ne l'a jamais défini. Conformément au concept qu'en ont Les Lumières, la voix est comme la source de tout ce qui existe, et Rousseau considère la nature comme consciente, bonne, finaliste et prévoyante. Il appelle « état de nature » l'état naturel de l'homme, antérieur à l'état social. Dans l'état de nature, tous les hommes sont libres, égaux et solidaires. L'état social, en établissant la propriété privée et les institutions, introduit l'inégalité (le despotisme et l'esclavage). La civilisation et la culture, qui sont le produit de la société, sont négatives et mauvaises. De la même manière, la morale est inacceptable, qui va avec les lois ; l'homme naturel était amoral, et ne se soumettait à aucune autre loi que celle de la nécessité physique. Rousseau pense que la société est perverse. L'idéal humain est l'état de nature, et l'éducation doit aider les hommes à se rapprocher de cet idéal de vie.

Mots-clés : nature, état naturel, société, égalité, moralité, bonheur, éducation

The concept of nature and the state of nature in Rousseau

Abstract: Rousseau made nature the fundamental concept in his theories, but never defined it. In accordance with the Enlightenment concept of nature, he sees it as the source all that exists, and sees nature as aware, good, ultimate and providential. He calls the natural state of man, prior to his social state, the "state of nature". In a state of nature all men are free, equal and fraternal. The social state, by establishing private property and institutions, introduces inequality (despotism and slavery). Civilisation and culture, which are the products of society, are negative and bad. Likewise morality, which comes with laws, is to be rejected. Natural man was amoral and subject to no law other than that of physical need. Rousseau thought that society is perverse. The human ideal is the state of nature, and education must help men to approach this ideal in life.

Key words: nature, natural state, society, equality, morality, happiness, education